УДК 811.161.2'373

Ніна Клименко
Інститут української мови НАН України, м. Київ

ПРАВИЛА УСПІШНОГО СПІЛКУВАННЯ, СФОРМУЛЬОВАНІ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВ

У статті зіставлено фразеологізми трьох мов, що характеризують мовленнєву поведінку людини. Розглянуто фразеологічні одиниці (ФО), які містять поради щодо налагодження успішного спілкування, а також фіксують можливі невдачі бесід (діалогів). Особливу увагу звернуто на одиниці, паралельні за змістом та формою в зіставлюваних мовах, що свідчить про появу їх у східнослов'янських мовах завдяки перекладам та усним контактам.

Ключові слова: *фразеологізм, фраземосюжет, семантичний паралелізм фразеологізмів, правила вдалого спілкування і можливі невдачі його, сформульовані фразеологізмами.*

Відомо, що фразеологізми відіграють велику роль у мовному оформленні життєвого досвіду людини. Вони акумулюють «вічні» істини і становлять своєрідний фонд одиниць у кожній мовній картині світу, виявляючи одночасно подібність узагальнень у світосприйнятті народів. До таких фразеологічних одиниць (ФО) належать ті, що окреслюють мовленнєву діяльність людини. Вони і стали об'єктом нашого аналізу за матеріалами словників української, російської та новогрецької мов [див. перелік умовних скорочень джерел, а також: 1-2, 4-8]. Ідеться про різні фразеологічні одиниці — словосполучення, а також прислів'я.

Розпочнімо розгляд із ФО, які звернуті до слухача і містять дієслова в другій особі однини або множини в наказовому способі. Їх можна згрупувати навколо пев-

© Н.Ф. КЛИМЕНКО, 2015

них правил мовленнєвої поведінки людини. До їхнього складу входять дієслова мовлення та слухання на зразок *казати* λέω, *розмовляти* μιλώ, *питати* ρωτώ, *відповідати* απαντώ, *чути* ακούω тощо.

Перше правило велить: **кажи правду!** Об'єднувані ним одиниці різноманітні в зіставлюваних мовах. Вони бувають еквівалентні за значенням і частково подібні за формою або є семантичними відповідниками, але відмінні за формою: Το σωστό είναι να λες πάντα την αλήθεια/ λέγε πάντα την αλήθεια, να' χεις το Θεό βοήθεια; укр. *По правді роби, по правді й буде;* рос. *Доброе дело правду говорит смело*.

Друге правило **не бреши!** ословлене фразеологізмами: Του ψεύτη λόγος σαν ακούς, τους όρκους του πιστεύεις, στη θάλασσα πιάνεις λαγούς και στη στεριά ψαρεύεις — буквально *Якщо ти чуєш слова брехуна і віриш його клятвам, то повір і тому, що ти в морі ловиш зайців, а на суші — рибу*, укр. *Брехнею недалеко зайдеш; Не роби з губи халяву,* рос. *У лжи короткие ноги;* — рос. *Слово не воробей, вылетит — не поймаешь;* укр. *Слово вилетить горобцем, а вернеться волом*.

Третє правило **не вихваляйся!:** Κάνε πρώτα μια δουλειά κι ύστερα καυχήσου; укр. *Не хвались, їдучи на торг, а хвались, їдучи з торгу*, рос. *Не хвались, едучи на рать, а хвались, едучи с рати*. До них близькі ФО, що демонструють у трьох мовах паралелізм семантики і форми: Πήδα το χαντάκι κι ύστερα πες «όπα!» — укр. *Не кажи «гоп», поки не перескочиш,* рос. *Не говори «гоп», пока не перепрыгнешь*. Згадаймо тут принагідно польського поета Ю. Тувіма і його уточнення: *Не кажи «гоп» і тоді, коли перескочив, спочатку подивись, куди ти вскочив*. Можливо, в основі цього фразеологізму лежить відомий вислів із байки Езопа (VI ст. до Р.Х.) «Хвалько» Αὐτοῦ γὰρ καὶ Ῥόδος καὶ πήδημα (Ιδού η Ρόδος, ιδού και το πήδημα) — *Не хвалися, що ти колись далеко стрибнув, покажи це тут, на Родосі*. Існують ще кілька ФО з модифікованим значенням 'вихвалятися'. Серед них трапляються паралелізми: Μην πανεύεις την αρχή, σαν δεν είδες το τέλος/ Για να πανεύεις μια ωραία μέρα, περίμενε το τέλος της — укр. *Не хвали день до вечора; Наперед невода риби не лови*.

Четверте правило **менше говори, більше мовчи!, більше слухай, менше говори!:** Πριν μιλήσεις βούτα τη γλώσσα σου στο μυαλό! — укр. *Перш, ніж щось сказати, подумай,* рос. *Говори меньше — умнее будешь;* Άκου πολύ, μίλα λίγο, πίστευε ακόμα λιγότερα/ Όσο λιγότερο μιλάς, τόσο πολύ ακούς/ Πολλά ν'ακούς, λίγα να λες — пор. й інші російські ФО-переклади цих порад: *Умный молчит, когда дурак ворчит; Живи всяк своим умом; Говори мало, слушай много;* Λόγο μίλα, φύγε γρήγορα — укр. *Кажи мало, йди швидко*. Останні свідчать про запозичення внаслідок перекладу з грецької.

Правило **не повторюйся!** можна розглядати як своєрідну модифікацію поради «не говори багато» з тією відмінністю, що в цьому випадку кажуть те ж саме багато разів. Це правило може звучати в позитивному контексті в грецькій мові, засвідчуючи його книжне походження: Η επανάληψις είναι η μήτηρ της μαθήσεως — рос. *Повторение — мать учения*. Воно реалізується також розмовними фразеологізмами і тоді амплітуда його

оцінок коливається у межах критичного сприйняття: Τα ίδια, Παντελάκη μου, τα ίδια, Παντελή μου — рос. *Опять за рыбу деньги; Снова одно и то же; Под другим соусом то же самое; Что в лоб, что по лбу;* укр. *Чи в камінь головою, чи каменем у голову; Одна думка — що за рибу, що за рака; Все однаково — що Яким, що Яків; Чи совою в пень, чи совою в дуба, а все сові буба; Не вмер Данило, болячка задавила; Ті ж штани, та назад вузлом.*

Воно може переростати в іронічне ставлення, що в українських та російських фразеологізмах, хоча й має книжне походження, однак набуло розмовного характеру: рос. *сказка о белом бычке;* укр. *казка про білого бичка* — дитяча казка, якою дражнять діток у відповідь на надокучливе прохання розповісти їм казку. Про це пишуть укладачі словника «Крилаті слова» М.С. Ашукін і М. Г. Ашукіна [1: 556].

П'яте правило **не обіцяй більше, ніж можеш зробити!:** Πριν δώσεις μια υπόσχεση, σκέψου καλά, μα σαν τη δώσεις, ύστερα πιστός για πάντα/ Σαν το λες και δεν το κάνεις, την υπόληψη (славу) σου χάνεις; укр. *Мовивши слово, треба паном бути;* рос. *(надо) Быть хозяином (господином) своего слова (своему слову).*

Шосте правило пов'язане з настановами з Біблії: Μην κρίνεις τους άλλους από τον εαυτό σου/ Μη κρίνετε να μην κριθείτε (Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε). В українській вони перекладені розмовним стилем: *Міряти на свій аршин (на свою мірку),* заст. *Міряти своїм ліктем,* що мають варіанти: *міряти на свою куцу мірку* зі значенням 'оцінювати, характеризувати людей без урахування їхніх індивідуальних особливостей, за власними критеріями, суб'єктивно'. У новогрецькій теж існує розмовний варіант цієї поради: Κατακρίνεις; Θα κριθείς. Αναγελάς; Θα πάθεις. Російська мова вдається в цих випадках до стилю біблійного: *Не судите, да не судимы сами будете,* хоча існують і розмовні його форми *Не суди других по себе;* Μην κρίνεις τους άλλους από τον εαυτό σου, а_також *Мерить (мерять) на свой аршин; По себе дерево рубить, Всех мерить одной меркой; Брать (взять), делать на один копыл*, пор. й з укр. *Робити (зроблено) на один копил.*

Книжне походження має сьоме правило **скажи, хто твій друг, і я скажу, хто ти.** У грецькій воно оформлене багатьма варіантами ФО: Πες μου, ποιος είναι ο φίλος σου, να σου πω ποιος είσαι / Δείξε μου τους φίλους σου να σου πω ποιος είσαι/ Πες μου με ποιον πας να σου πω ποιος είσαι/ Πες μου ποια είν' η συντροφιά σου να σου πω την ανθρωπιά σου; рос. *Скажи мне, кто твой друг, и я скажу, кто ты.*

Восьме правило **остерігайся дурня** (який говорить, чує, робить не те, що йому загадали). Ця тема об'єднує численні фразеологізми. Серед них є поради, паремії, фразеологічні словосполучення. Основна тема в них задана правилом. Вона впізнавана і зберігається в усіх сюжетах, які розвиваються у фразеологізмах. Сталим лишається композиційний прийом зіставлення (оцінки) мовцем розумної, адекватної до ситуації логіки поведінки — з алогічною поведінкою, у тім числі й мовленнєвою, другого учасника мовлення, якого нарекли дурнем. Найпереконливішими в цьому плані є паралельні за змістом і частково за

формою ФО в трьох зіставлюваних мовах на зразок: Είπαν του τρελού ν'ανάψεις τη φωτιά κι έκαψε τα ρούχα σου, укр. *Загадай дурному Богу молиться, він і голову розіб'є;* рос. *Заставь дурака Богу молиться, он и лоб расшибет*. І хоча в грецькій головного учасника дії називають божевільним, який замість запалити вогонь, підпалює свій одяг, його роль подібна до українського дурня, що товкачем пробиває свою голову: *Дай дурневі товкач, він і голову проб'є*. Алогічність поведінки через недолугість мислення підтверджують інші українські ФО: *Пошли дурня по раки, а він жаб наловить; Пошли дурня по масло, то й в печі погасло*.

У цьому підполі ФО знаходимо розлогий перелік ознак дурня: *Йому треба клепку вставить,* (у нього) *Царка в голові нема; Нема кишок у голові; Клепки не достає; Не всі дома; Вітер свище в голові; В очах мигтить, а в голові свистить*. Про такого кажуть: *Ні з губи мови, ні з носа вітру,* до нього звертаються: *Нема з тебе толку, хоч запали, так не тріснe*.

У фразеологізмах з головною дійовою особою *дурнем* численні сталі порівняння зі сполучником *як*: *Дурний, як турецький кінь; Дурний, як баран; Дурний, як сосновий пень; Дурний, як сало; Дурний, як чобіт* і поодинокі з *наче (неначе)*: *Неначе з-за вугла мішком прибитий*. Декотрі з них мають іронічний відтінок: *Розумний, як Хведькова кобила*.

У багатьох українських ФО відбувається градуювання ознак *дурня* з підсилювальною часткою *аж*: *Дурний, аж гуде; Дурний, аж крутиться; Дурний, аж світиться; Дурний, аж очі йому рогом лізуть* або з прикметником *дурний* у вищому ступені порівняння: *Дурніший од попа*. Для оцінки іменника *дурень* характерна констатація граничного ступеня ознаки: *Дурень у кубі; Світ зійшов, а ще такого дурня не бачив; Ото дурень, був би ще більший, та вже нікуди*. Іноді його характеристика містить абсурдні твердження: *Дід твій дрига: піймав жабу, а каже риба*.

Окремий сегмент підполя становлять ФО, в яких виражено самооцінку, яку дає мовець своїй помилковій поведінці, пор.: рос. *Без головы и рукам, и ногам тошно;* укр. *На те Бог голову дав, щоб посторонок не зсунувся; Де оком не доганяєш, там калиткою заплатиш,* або висловлено зневіру в можливість порозумнішання дурня, а звідки й серію порад щодо поводження з ним. У всіх таких фразеологізмах звучить тема: *Дурням закон не писаний;* рос. *Дуракам закон не писан;* укр. *Скоріш дурень одурить розумного, як розумний дурня на розум наведе; Дурному море по коліна; Дурному гори немає, а все низ*. А звідси ряд практичних зауважень і порад: *З дурним і в ступі не справишся; З дурнем пива не звариш; З сліпим дороги не знайдеш; З розумним розуму наберешся, а з дурним і останній загубиш; Кого Бог хоче покарати, то перше розум відійме; Один дурень камінь у воду кине, а десять розумних не витягне; Краще з розумним два рази загубити, як з дурнем раз знайти*.

Найдужче неприємний дурень агресивний, упертий, який усе сказане або зроблене зараз же заперечує: *Ти йому про коня, а він тобі про вола; Чорта хрести, а він скаже «пусти»; Півня на заріз несуть, а він каже «кукуріку»; Ти йому «Отче наш», а він тобі од лукавого; Дурнів не сі-*

ють, не орють, вони самі родяться; Дурень думкою багатіє; Ти йому про Тараса — він тобі півтораста; На вгороді бузина, а в Києві — дядько; Ти йому образки, а він тобі лубки; Ти йому про Хому, а він тобі про Ярему; рос. *Ты ему про Фому, а он тебе про Ерему; Я говорю про попа, ты — про попадью, а он — про попову дочку; Я ему про Ивана, а он мне — про болвана; Я ему про уток, а он мне про гусей; Я — про сапоги, а он — про пироги.*

А найгірше, коли «серійний випуск» дурнів триває: *І чиряк даремно не сяде, хіба почешеш; Який пастух, така й череда; Який Сава, така й слава; Яка грушка, така й юшка; Яка пряжа, таке й полотно; Яке частування, таке й дякування; Яка пшениця, така й паляниця; Яка хатка, така й паніматка; З дешевої рибки і юшка погана.* Цей «присуд долі» виражають і доповнюють також фразеологізми: Αν είσαι και παπάς με την αράδα σου θα πας!; укр. *Який піп, таке і благословення; Який піп, така і його парафія;* рос. *Каков поп, таков и приход; Каков царь, такова и толпа.*

Цю лінію «спадковості» продовжують: *Який дід, такий і його плід; Од свині не будуть ведмежата, а ті ж поросята; Який батько, такі й діти; Який батько, такий син — викрали з діжки сир; Яке дерево, такий клин, який батько, такий син; Яка щепа, така яблуня; Яке коріння, таке насіння; Дурна мати, дурні діти; Сова не приведе сокола; Тернина грушок не родить; З Івана пан, як з рядна жупан; Не дай, Боже, з Івана пана, а зі старця багача; Не буде з Івана пана, з кози кожуха, зі свині чобіт*; рос. *Яблоко от яблони недалеко падает; Каков отец, таков и сын; Сын — в отца; Сын дураков уж с роду таков; От яблони — яблоки, а от ели — шишки; Не расти яблочку на елке.*

Підсумком такої розгалуженої сітки з ознаками мовленнєвої поведінки дурня є паралельні фразеологічні одиниці в трьох зіставлюваних мовах: Άσκοπος ο νους, διπλός ο κόπος/ Όποιος δεν έχει μυαλό, έχει ποδαριά; укр. *За дурною головою і ногам нема спокою;* рос. *Дурная голова ногам покоя не дает.*

З цих невідворотних фактів випливають народні мудрі поради-застереження: *Краще з розумним у пеклі, ніж з дурнем у раю; Краще з розумним загубити, ніж з дурнем знайти;* рос. *Услужливый дурак опаснее врага; С умными браниться — ума набраться, с дураком мириться — свой растерять; С умным речи к разговору, а с безумным в ссору; Умный не осудит, а глупый не рассудит.*

У фразеологізмах незмінно звучить здивування: *Дурневі Бог щастя дає; Дурень нічим не журиться: горілку п'є і люльку курить; Дурному дасть Бог щастя, та не дасть розуму;* рос. *Дуракам счастье; Дуракам всегда везет; Бог дурака кормит.*

У зіставлюваних мовах «послужний список» дурня значно довший, ніж у розумного. Численні паралельні ФО, серед яких давніші на зразок: Βλαξ με περικεφαλαία, і новіші βλάκας με δίπλωμα/ με πατέντα; укр. *набитий, непоправний, безнадійний,* отже, *дипломований дурень;* τον αράπη κι αν πλένεις, το σαπούνι σου χαλάς — *дурень, він і на місяці дурень.* У трьох порівнюваних мовах представлено ФО, які визначають вищий ступінь

відсутності інтелекту: ένας βλάκας και μισός (буквально — півтора дурня); укр. *дурний, що далі вже нікуди;* рос. *глуп, как пробка* [докладніше про це див.: 3: 9-23].

Аналіз паралелей, пов'язаних із характеристиками мовленнєвої діяльності, зокрема мовленнєвої поведінки, в трьох зіставлюваних мовах, показує, що вони доповнюють правила успішного спілкування своїм спрямуванням на виявлення намірів мовця, його бажання певним чином впливати на ситуацію спілкування, а також чіткішим окресленням ролі учасників мовлення.

У пареміях відбувається подальша модифікація перелічених правил успішного спілкування, розвиток основної теми, сформульованої правилом, і внаслідок цього поява додаткових смислів за рахунок збагачення, обростання її певними образами, ускладнення ходів у фраземосюжетах. При цьому спостерігається зближення деяких правил. Це відбувається, наприклад, з правилом першим «кажи правду!» і другим «не бреши!» Через це в ряді випадків фразеологізм стає амбівалентним щодо них (про це далі). Негативно забарвлений антипод таких пар здебільшого маркований та багатший за способами вираження і за чисельністю ФО, які реалізують певні теми. Зокрема, у пареміях правда (правило 1 **кажи правду!**) здобуває такі додаткові смисли: правда, хоч і не завжди легко, все ж здобуває права громадянства — *Всяк правду хвалить, та не всяк знає; Легше правду хвалити, як по правді робити; Щирая правда всюди куток найде; Хто любить світ, той любить правду.*

Постійним мотивом цих ФО є утвердження правди на ділі: рос. *Всякий правду хвалит, да не всякий знает; Бог правду видит, да не скоро скажет*. Хоча багатьом правда не до душі, та є ті, хто не любить правди, *як пес мила*, вона лишається життєствердною: *Правда, як олива, наверх вийде; Правда і в морі не втоне*.

У численних фразеологізмах розгортаються сюжети, які підтверджують важкість сповідування правди в житті через те, що вона не завжди буває приємна мовцеві: укр. *Раз на віку спіткнешся, то й люди побачать; Сказаного (написаного) й волом не виволочиш;* рос. *Написанного пером, не вырубишь и топором;* гр. Ο λόγος όταν ειπωθεί, δεν μπορεί να μαζευτεί.

Важко сказати правду мовцеві (адресанту), але часом нелегко сприймати її і слухачеві (адресату). Такими є ФО, що підкреслюють необхідність завжди називати речі своїми іменами, говорити прямо про недоліки кого-, чого-небудь: укр. *сказати у вічі,* рос. *сказать в глаза*; гр. λέω έξω από τα δόντια. Їх доповнюють: *Сказати по правді (в лице); Правда очі коле;* Λέω τα σύκα σύκα και τη σκάφη σκάφη.

Жити по правді непросто: укр. *Честь дорожча за життя;* рос. *Добрая слава дороже богатства; Хоть денег ни гроша, зато слава хороша;* гр. Η τιμή τιμή δεν έχει, και χαρά του που την έχει.

На основі другого правила **не бреши!** розвиваються фраземосюжети з головним учасником спілкування *брехуном*. Це другий за популярністю герой ФО. Шкала його оцінок коливається в межах від гострого за-

судження до поміркованого ставлення. Прямі згадування брехуна не такі поширені, як назва наслідків його дії — *брехні*. Одні фразеологізми з цим іменником оформлено як просту констатацію факту брехні: *Наказав три мішки гречаної вовни; Там такого наговорив, що й класти нікуди; оце наказав: три мішки гречаної вовни, та всі три неповні; Що й казати, як нічого слухати; Чия б гарчала, а твоя б мовчала;* рос. *Мели, Емеля, твоя неделя; Чья б корова мычала, а твоя бы молчала; Мели, кривая, грош на полке (за мною), Врет, не кашлянет (не поперхнется), Плети плетень — ныне твой день! Врет, как редьку стружит (садит);* Το μυαλό σου και μια λίρα, και του μπογιατζή ο κόπανος.

Трапляються фразеологізми, що звучать як побажання не брехати, бо все одно брехнею нічого не досягнеш: укр. *Туди брехнею пройдеш, а назад не вернешся;* рос. *Враньем полсвета пройдешь, а назад не воротишься; Кривдой весь свет обойдешь, а назад не воротишься.* Грецький фразеологізм Το ψέμα έχει κοντά ποδάρια у російській та українській має перекладні еквіваленти: *Брехнею недалеко зайдеш*, рос. *Шила в мешке не утаишь;* Η αλήθεια δεν κρύβεται. Як бачимо, останні фразеологізми амбівалентні. Тут іменник *правда*, грецьке слово αλήθεια можуть вказувати і на приховану, але виявлену брехню.

У цьому ж регістрі звучать побажання російське *Ври, да знай же меру* та фразеологізми укр. *Присягалися сліпці, що своїми очима бачили; правда Сидорова — киселем млинці помазали, на паркані сушаться; За царя Томка, коли була земля тонка, пальцем проб'єш і води напийся.* У названих українських фразеологізмах відсутній компонент казковості, що окреслює несправжність згадуваних у них подій, поміркованість у ставленні до вигадуваного. У них допустимі твердження на зразок: укр. *Рот не город, не загородиш;* рос. *На плохой роток не накинешь платок* або й зізнання: рос. *Не любо, не слушай, а врать не мешай;* укр. *Хто бреше, тому легше, а хто віри не йме, того в сук зогне,* або й зауваження-оцінка ρίχνω στάχτη στα μάτια (буквально — сипати попіл у вічі), укр. *За шкуру сала заливає; Смаленого дуба плете; Бреше, як шовком шиє;* рос. розм. *Втирать очки.* Елемент казковості переводить регістри звучання таких фразеологізмів зі шкали оцінок 'правдивий, праведний // брехливий, кривдний' на 'справжній (подібний до дійсності) // несправжній (вигаданий, майже прийнятний у житті)'. Як тут не згадати слова О.С.Пушкіна: *Сказка ложь, да в ней намек, / Добрым молодцам урок*.

Тема брехні зазнає багатьох модифікацій. Одну з них можна оформити як правило **не розпускай чуток, поголосу, брехні!** Це основна тема кількох паремій у зіставлюваних мовах, що відрізняються сюжетними ходами, але подібні за розпізнаваними постійними функціями учасників сюжетів. Вони окреслені протиставленням одного мовця (джерела поголосу) та багатьох, які швидко дізнаються про все від нього. У новогрецькій згадуються *губи* мовців: Από χείλια βγήκε και στα χείλια μπήκε (буквально — з одних губів вийшло, а в другі зайшло). ФО Από χείλη σε χείλη το μαθαίνουν χίλιοι побудований на частковій подібності звучання

паронімів χείλη — губи та χίλιοι — тисячі; буквально — від губ до губів — дізнаються тисячі. У паремії Εγώ τα λέω στη γάτα μου και η γάτα στην ουρά της використано зоометафору, коли джерело чутки порівнюється з кішкою (буквально — Я це сказав кішці, а вона — своєму хвосту). У російській їхніми відповідниками бувають ФО з учасниками розмови — людьми: *Сказал другу, а пошло по кругу* або тваринами: *Сказал курице, а она всей улице*. Їхня основна тема звучить і у фразеологізмі: *Земля слухом полнится*.

В українській мові дійовими особами сюжетів є люди: *Знають сусіди, що в багача на обіді; Ніхто не знає, лише дід, баба та ціла громада* або люди і птахи: *Ніхто не буде знати — тільки сич та сова та людей півсела*. Можливо, останній відбиває ситуацію мовлення, коли один із учасників розмови обов'язково попереджає іншого: *тільки не кажи нікому!*, ніби провокуючи поширення чутки. Тому переконливо звучить інше побажання: **не кажи зайвого, бо слово обросте брехнею, чутками!**: Σου ξέφυγε μια κουβέντα, πίσω δε γυρίζει; укр. *Слово вирветься горобцем, а вернеться волом;* рос. *Слово не воробей, вылетит — не поймаешь*.

Актуальним є ще одне попередження про те, що **брехунам ніхто більше не вірить**: Ο ψεύτης δε πιστεύετε κι όταν λέει την αλήθεια/ Του ψεύτη το σπίτι κάηκε και κανείς δεν πίστεψε/ με τίς ψευτιές κουκούλια δεν βάφουν; укр. *На брехні далеко на заїдеш; З брехні не мруть, та більше віри не ймуть*; рос. *Единожды солгав, лгуном навеки стал; Кто вчера солгал, тому на завтра не поверят; Соврешь — не помрешь, а впредь не поверят*.

Отож, у брехні, з одного боку, короткі ноги, з нею далеко не зайдеш, бо укр. *Шила в мішку не сховаєш;* рос. *Шила в мешке не утаишь;* гр. Το σουβλί στο σακί δεν κρύβεται/ Δεν κρύβεται η βελόνα στο σακί/ Τα λεπτά και η ψώρα δεν κρύβονται. З другого, брехня як чутка, поголос швидко й далеко поширюється: укр. *Добра чутка далеко чутна, а погана ще далі; На воротях слава не висить;* рос. *Слухом земля полнится*. У трьох зіставлюваних мовах у фразеологізмах про брехню і брехунів згадуються *собака* та *вітер*: Τα σκυλιά γαβγίζουν, το καραβάνι περνά; укр. *Собака бреше, а вітер несе; Вітер віє, собака бреше; Брехливу собаку далеко чути;* рос. *Собака лает, ветер носит*. Ще в одному новогрецькому відповіднику Χαμένα λόγια, λόγια του αέρα також використано образ вітру, тобто брехня — це слова, кинуті на вітер, відгомін його відчувається у російському фразеологізмі *сотрясать воздух*.

Після дурня та брехуна значне місце в пареміях займає *хвалько*. У грецьких та українських ФО його порівнюють з вошею: Καυχιέται σαν ψείρα στο κεφάλι (буквально — вихвалявся, як воша на голові лисого), укр. *Як воша на кожусі*.

Хвалькову поведінку характеризують тільки негативно: укр. *Поки хвалько нахвалиться, будько набудеться; Ще не зловив, а вже скубе; Доки сонце зійде, роса очі виїсть*, рос. *Хвалился, хвалился и под гору свалился,* гр. Ο Μανόλης με τα λόγια φτειάχνει ανώγια και κατώγια; рос. *Кто словом скор, тот в делах редко спор*. Перегукуються тематично грецькі фразео-

логізми: Ο μύλος νερό θέλει, ευχές δε θέλει; укр. *Потрібне діло, а не слово;* рос. *Благими намерениями (словами) сыт не будешь.*

Багато фразеологізмів з цією темою мають знижено-побутове забарвлення. Це стосується українських фразеологічних одиниць, в яких згадується кобила: *Чваниться, наче кобила, що віз ногами побила;* воша*: Величається, як чумацька воша;* самозакохані люди: Ο Γιάννης κερνά και ο Γιάννης πίνει; укр. *Хвали мене, моя губонько, бо як не похвалиш, то я тебе роздеру;* предмети: рос. *Гречневая каша сама себя хвалит.*

У фразеологізмах цієї підгрупи поширені такі дійові особи, як звірі, птахи, хоча в зіставлюваних мовах вони різні, пор.: Η μαϊμού (мавпа) το παιδί της αγγελόπουλο κράζει; укр. *Кожна лисиця свій хвостик хвалить; Усяк кулик до свого озера звик; Звик собака за возом бігати, то й за санками побіжить;* рос. *Всяк кулик свое болото хвалит; Хотя дитя криво, да матери мило.* Рідко згадуються люди: *Знайте нас! ми — кислиці — з нас — квас!; Дочку мати хвалила, поки з рук звалила.* Фраземосюжети деяких розглянутих фразеологізмів мають повчальний характер: Άλλα τα λεγόμενα, κι άλλα τα γενόμενα; укр. *Щоб слова з ділом не розходилися;* Μηδένα προ του τέλους μακάριζε/ Μην παινεύεις την αρχή σαν δεν είδες το τέλος; укр. *Не хвали день до вечора.*

Розгалужену групу становлять ФО, які характеризують обіцянки людей, часом нездійсненні, часом нездійснені, даремні. У частині з них ідеться про абсурдні речі. У такому разі їх сприймають як відверту брехню, пор.: τάζω λαγούς με πετραχήλια (буквально — обіцяти зайців з єпитрахиллю, тобто деталлю одягу священика під час богослужіння в церкві). В українській цьому фразеологізму відповідає *наговорити (наплести) сім мішків гречаної вовни, та й то всі неповні,* де використано неіснуючу в природі гречану вовну, що повторюється майже в усіх варіантах цієї ФО: *наговорити сім мішків гречаної вовни та чотири копи гречки, сім мішків горіхів і гречаної вовни.*

Окремо в цій групі виділяються фразеологізми, які засвідчують марні обіцянки, в здійснення яких ніхто не вірить: Το βουνό κοιλοπονούσε κι έναν πόντικο γεννούσε; укр. *Велика хмара, та малий дощ; Дома лев, а на війні тхір;* рос. *Гора родила мышь.* Цю тему розвивають різні сюжети ФО в зіставлюваних мовах. У сучасній українській мові трапляються частини паремій в категоричній формі: *На Миколи, та ніколи* або ж вони сприймаються як пом'якшені поради не вірити обіцянкам-цяцянкам, від яких тільки дурневі радість: *Як мать сліпу кобилу водить, то краще пішки ходить; Як мати ногам кланятися, то краще голові; Як погано орати, то краще випрягати.* Ряди таких ФО легко продовжуються: укр. *Обіцяв Бог дати, тільки казав ждати; Казав пан кожух дам, та слово його тепле; Надіявся дід на обід, та без вечері ліг спати; Пождіть, дітки, поки Бог на кисіль шкурку натягне;* рос. *Обещанного три года ждут.* На тлі такого розвитку теми про марні обіцянки грецький фразеологізм Κάλλιο πέντε και στο χέρι παρά δέκα και καρτέρι звучить як заклик до мудрості. Він близький до українських та російських порад:

укр. *Не обіцяй журавля в полі, та давай синицю в руки;* рос. *Не сули журавля в небе, дай синицу в руки*. І вже зовсім негативну оцінку таких «обіцяльників» містить українська ФО *Зарікалася свиня кізяк їсти, коли біжить, аж троє лежить, — вона всі троє і з'їла*.

Правила успішного спілкування передбачають також формулювання можливих невдач у ньому. Їх описано на тлі позитивних характеристик мовлення. Зокрема, правило **менше говори, а більше слухай!** у паремія модифіковане багатовекторно.

Фраземосюжет «налаштування на добре спілкування, досягнення взаєморозуміння» у грецькій розгорнуто паремією Ο λόγος έχει αντίλογο; рос. *Как аукнется, так и откликнется*. У сучасній українській цю тему реалізовано багатьма ФО, близькими за інваріантним значенням і переважним оформленням у вигляді речень із синтаксичною рамковою конструкцією **як…, так…; який…, такий…; якою…, такою…; коли…, то…**: *Як у лісі гукнеш, так і відгукнеться; Як гукаєш, так і одгукується; Як стукне, так і гукне; З нічим до млина, впорожні додому; Коли не йде, тоді і не везе; Який харч, така і робота; Якою мірою міряєш, такою і тобі одміряють; От тобі наука, не ходи на двір без дрюка, свиня звалить і віку умалить; Як Сірка годують, так він і гавка.* У ролі рівноцінної міри виступають дії людей: *як гукають, так і одгукуються; якою мірою міряєш, такою і тобі одміряють*, а також робота та її оплата: *який харч, така й робота;* зоометафори: *як годують* (Сірка)*, так він і гавка*. До цього поля паремій близькі за значенням; рос. *Долг платежом красен;* укр. *Як беруть, сто коней дають, а візьмуть, і одного не дають.* Остання ФО антонімічна за значенням до попередніх, бо засуджує людську невдячність.

Шанобливе ставлення до доброго, підбадьорливого слова виражене в паремія: укр. *Хворому — лікар, зболеному — слово;* рос. *Доброе слово человеку, что дождь в засуху; Доброе слово и кошке приятно;* Ένας καλός λόγος θεραπεύει/ στον άρρωστο 'ναι ο γιατρός, στον πονεμένο — λόγος, а також до слова надійного (слова честі): Η τιμή τιμή δεν έχει και χαρά του που την έχει; укр. *Добра слава дорожча багатства;* рос. *Хоть денег ни гроша, зато слава хороша*.

Співчуття викликають ті мовці, які проголошують даремні добрі заклики до чогось, що лишаються без відповіді. Про це йдеться у бібліїзмі Φωνή βοώντος εν ερήμω; рос. *Глас вопиющего в пустыне* (за Матфеєм 3.3.); укр. *Голос пророка в пустелі; волання в пустелі. Голос (глас) волаючого (вопіющого) в пустелі.*

Невдачі в спілкуванні теж типізовано в паремія, багато з яких демонструють паралелізм значення та форми. Їхні теми об'єднують кілька фраземосюжетів. Перший з них стосується багаторазового повторення того самого, що не сприймає слухач і розглядає як гаяння часу: Κοπανώ νερό και αέρα στο γουδί; укр. *Товкти воду в ступі;* рос. *Толочь воду в ступе*. Грецький варіант названого фразеологізму Το γουδί και γουδοχέρι και τον κόπανο στο χέρι розгорнуто в багатьох українських ФО: *Переливати з пустого відра в порожнє; Переливати (сипати) з пустого відра*

в порожнє; Лити воду, що означують ситуацію «займатися непотрібною, марною справою, звичайно багато говорити». На цю тему існують синоніми названих ФО: *Після тієї, та знову тієї; Кидати словами, як пес хвостом; Бесіди багато, а розуму мало.* Синонімами грецьких є Αέρας κοπανιστός, що має російський відповідник *сотрясать воздух/* κάνω τ'αυγά δεμάτια/ κάνω τον άνεμο κουβάρι.

Багатослів'я одного зі співрозмовників зумовлює несприйняття його слів слухачем і сприяє самоусуненню його з розмови. Грецький фразеологізм Πολλά λόγια είναι φτώχεια (буквально — багатослів'я — це бідність) є утвердженням лаконічності в мовленні — риси, яка разом із простотою уславлена з часів античності. Лаконічність (стислість, короткість) як чесноту мовлення визначив Платон цими словами Сократа в діалозі «Піфагор». А Чехов перефразував грецьку ФО як *Стислість (короткість) — сестра таланту.* У російській мові спостерігаємо численні варіанти фразеологізмів на цю тему: *Больше дела, меньше слов; В многословии не без пустословия; Много всего говорится, да не все в дело годится; Где много толков, там мало толку.*

У трьох зіставлюваних мовах численні фразеологізми, паралельні за змістом та формою з цією темою, трансформованою у ФО *Багато галасу даремно*, що поширилася в різних мовах із перекладами відомого Шекспірового твору "Much ado about nothing". У російській він оформлений як *Много шума из ничего*, в грецькій — Πολλή φασαρία για το τίποτα/ Πολύς θόρυβος για το τίποτε. Про галас, властивий жінкам у розмовах, ідеться у фразеологізмі Δώδεκα γυναίκες, δεκατέσσερις κουβέντες; укр. *Дві жінки — базар, а три — ярмарок*.

Існує кілька розмовних варіантів фраземосюжетів з цією темою. У новогрецькій вона оформлена здебільшого складнопідрядними реченнями: Όπου ακούς πολλά κεράσια, κράτα και μικρό καλάθι/ όταν λαλούν πολλοί κοκόροι, αργεί να ξημερώσει, хоча засвідчено й прості поширені речення: Πολλόι μάγειροι χαλνούν το φαγητό/ τα άδεια βαρέλια κάνουν πιο πολύ θόρυβο; укр. *Порожня бочка дужче гримить;* рос. *Пустая бочка громче гремит.* У сучасній українській в цьому випадку теж переважають складні речення: *Де багато баб, там дитя безпупе (беззубе, безносе); Де багацько няньок, там дитя каліка (без голови); Де багато господинь, там хата не метена.*

Невдале спілкування відбувається і тоді, коли в ньому відсутня єдина внутрішня логіка бесіди (діалогу). Як наслідок — нерозуміння один одного: Ο ένας τον κοντό του, ο άλλος το μακρό του. Їм еквівалентні за значенням українські *Один про Хому, а другий про Яремy*; рос. *Один про Фому, другой про Еремy*.

Спілкування може бути невдалим через небажання опонентів почути один одного або упертість одного з них. Такі паремії мають виразне розмовне забарвлення і кілька паралелей у зіставлюваних мовах: Τον αδιάντροπο τον έφτυναν κι εκείνος έλεγε: «Βρέχει!». У російській мові йому паралельні ФО: *Ему хоть плюй в глаза, а он божья роса; Ему плюнули в глаза, а он божья роса.* В українській маємо ряд паралелей до названого

грецького фразеологізму: *Ти йому плюй в очі, а він каже «божа роса»* або варіантних відповідників, побудованих на контрадикторних зіставленнях *попа* і *чорта, хреста* і *калатала: Піп у дзвін, а чорт у калатало; Хоч йому чорта дай, а він своє меле.*

У колі цих фразеологізмів перебуває також Ο άνδρας λέει λεμονιά, η γυναίκα λέει πεπονιά; рос. *Один говорит — стрижено, другой — брито;* укр. *Ти йому стрижено, а воно тобі голено; Їй кажеш овес, а вона тобі гречка; Ти їй стрижено, а вона тобі — смалено.*

Цей сюжет може розвиватися і в іншому плані, коли упертість і невизнання очевидного робить людину тупуватою і неадекватною в розмові: *Йому про коня, а він про вола; Чорта хрести, а він каже «пусти»; Йому скажи «тату», а він каже «кату».*

Деякі з цих сюжетів стають мандрівними, пор. укр. *На вгороді бузина, а в Києві дядько;* рос. *В огороде бузина, а в Киеве дядька; Ни к селу, ни к городу.* Наведені приклади ніби підбиває грецька паремія Το γινάτι βγάζει μάτι; укр. *Упертість до добра не доводить;* рос. *Упрямство до добра не доводит.*

Невдачі в спілкуванні часто бувають зумовлені тим, що людина говорить не думаючи і про те, що *влізе, збреде (раптово) їй у голову.* Ці фразеологізми виявляють паралелізм семантики, а також форми в зіставлюваних мовах: Δεν ξέρει τι λέει/ λέει ό,τι του κατέβει/ ό,τι του κατεβάσει το κεφάλι (η κούτρα) του; укр. *він не знає, що говорить; говорить, що прийде (спаде) йому в голову;* рос. *он не знает, что говорит.* Їхніми семантичними відповідниками є укр. *Галушкою вдавився; Язик мов повстяний; Говорить, мов блекоти об'ївся; Не тямить голова, що язик лепече;* рос. *Лыка не вяжет; Говорит, что взбредет в голову (что попало).*

Бесіда мовців буває невдалою, коли вони не слухають один одного, тоді триває безладна розмова: Καθένας με τον πόνο του; укр. *У кого що болить, той про те й говорить; Кожен про своє; Кожний дідько в свою дудку грає;* рос. *У кого что болит, тот о том и говорит.* Ця тема переростає у відстоювання мовцем тільки своїх інтересів, на що вказують фразеологізми із соматизмами *борода, рот, губа, тіло, рило:* Ο παπάς πρώτα τα γένια του ευλογάει; укр. *Своя пазуха ближче; Курка, що гребе, то все на себе; Чоловік собі не ворог;* рос. *Своя рубашка ближе к телу.* Названі ФО доповнюють інші: Πιο κοντά είναι το στόμα μου, παρά το δικό σου; укр. *Своя губа ближче; Всякому своє рило мило.* У таких випадках розмова кваліфікується як суцільне непорозуміння, пор.: Μαζί μιλάμε και χώρια καταλαβαίνουμε та укр. *Ми розмовляємо різними мовами;* рос. *Мы разговариваем на разных языках.*

Іноді невдачі в спілкуванні спричинені фізичними вадами одного з мовців, його приглухуватістю. Цю ситуацію фіксують фразеологізми: Καλημέρα, Γιάννη. — Κουκί σπέρνω. (Добридень, Янісе. — Зерно сію); Καλημέρα, μπάρμπα. — Κουκιά σπέρνω. (Добридень, дядьку. — Зерна сію).

Роздратування слухачів викликає перебільшення значення або ваги якоїсь події на словах. Низці грецьких фразеологізмів з цією темою від-

повідають українські та російські ФО. Для всіх них характерне зіставлення чогось незначного, другорядного з чимось дуже великим і використання назв тварин і птахів у фразеологізмах, у яких зіставлено муху зі слоном: Ελέφαντα εκ μύγας ποιείν; укр. *Робити з мухи слона (вола);* рос. *Делать из мухи слона;* півня з буйволом: Κάνω τον πετεινό βουβάλι; укр. *Робити з півня буйвола*. У грецькій трапляється зіставлення одиничного і цілого: Κάνω την τρίχα τριχιά; укр. *Робити з шерстини клубок* або з малюсінького мале: Κάνω το τοσουλάκι τόσο.

Незгоду між мовцями окреслюють паралельні за змістом фразеологізми, у яких виявлено неспівмірність випадкового зіставлення тварин, птахів, людей: Άλλα τα μάτια του λαγού κι άλλα της κουκουβάγιας; укр. *Такий, та не такий; Усім козак, та чуб не так; Коли не вовк, то дикий голуб; Схожа свиня на коня, тільки шерсть не така;* рос. *то да не то; Федот, да не тот.*

У фразеологізмах виражене усвідомлення того, що *язик* і *мова* є добрими помічниками людини: Ρωτώντας πας στην Πόλη (буквально — питаючи, дійдеш до Константинополя); укр. *Язик до Києва (і до кия) доведе; Язик на кінець світу заведе;* рос. *Язык до Киева доведет*, але вони можуть бути і небезпечною зброєю: Η γλώσσα κόκκαλα δεν έχει, μα κόκκαλα τσακίζει; укр. *Язик без кісток; Язик мельне та у кут, а губу натовчуть;* рос. *Язык мягок, а кости ломает;* Η γλώσσα είναι δίκοπο και τρομερό μαχαίρι, και αν δεν προσέχομαι πολλές πληγές μου φέρει; рос. *Рана от ножа заживает, от языка нет; Слово не стрела, да пуще стрелы.*

Названі ФО засвідчують паралелізм семантики і часткову подібність форми, можливо, викликану в багатьох випадках тим, що в східнослов'янських мовах вони є перекладними еквівалентами грецьких. У багатьох близьких за значенням до попередніх фразеологічних одиниць розвивається тема *Язик мій — ворог мій;* рос. *Язык мой — враг мой;* укр. *Язиче, язиче, лихо тебе миче, в мені сидиш, а мені добра не зичиш; Що вимовиш язиком, того не витягнеш і волом; Хто язик держить за зубами, того нічого не кортить; Млин меле — мука буде, язик меле — біда буде.*

Язик та балаканина можуть нашкодити мовцеві, коли він багато говорить: Όποιος λαλεί, πολλά σφάλει; укр. *Хто багато говорить, той сам собі шкодить;* рос. *Много говорится, да не все в дело годится.* Відоме грецьке прислів'я Το πολύ «Κύριε ελέησον!» το βαριέται και ο Θεός (ο παπάς) учить, що багато разів повторюване «Господи, помилуй!» може знудити і Бога (і панотця). У східнослов'янських мовах цей фразеологізм звучить як: рос. *Слишком много не здорово!*; укр. *Що забагато, то не здорово*, що сприймаються як паралелі до польського *Co zanadto (za dużo), to niezdrowo*.

Отже, багатослів'я, пустопорожня балаканина негативно характеризують мовленнєву поведінку людини, що засвідчує багато українських прислів'їв: *Хто багато говорить, той мало творить; Котра корова багато реве, то та молока мало дає; Не мели, як пустий млин; Наказав три мішки гречаної вовни; Там такого наговорив, що і класти нікуди;*

Мовчить, як сорока в гостях та російськими ФО, які об'єднано темою «*Мели, Емеля, твоя неделя*».

Як бачимо, правила успішного мовлення сюжетно розгортаються у прислів'ях, які зберігають їхній інваріантний зміст, але доповнюють його певними смислами (з оцінками позитивними або негативними ознак, подій реальних/ірреальних, категоричних або пом'якшених вимог). По-своєму характеризують мовленнєву поведінку фразеологічні словосполучення, більшість з яких є дієслівно-іменниковими. В одній статті немає змоги докладно розглянути їх усіх, а тому зупинимося на деяких найпоказовіших з позицій виявлення паралелізму в їхній семантиці та формі в зіставлюваних мовах. Звернімося до аналізу словосполучень з іменником — назвою центрального органу мовлення *язик,* η γλώσσα та поєднуваних з ним дієслів.

У цьому полі численні паралельні за формою і змістом фразеологізми. Серед них ті, що фіксують жартівливе ставлення до співрозмовника — слухача: βγάζω τη γλώσσα μου (σε κάποιον) — показувати комусь, жартуючи, язика. Декотрі є самохарактеристикою мовця, оцінкою ним своєї мовленнєвої діяльності, коли в нього *язик не вміщується в роті,* тобто коли він занадто довго і багато розмовляє; Δε βάζω γλώσσα στο στόμα μου (μέσα μου) — хто готовий сказати щось негайно: *мати на кінчику язика* έχω κάτι στην άκρη της γλώσσας*;* кому дуже хочеться щось сказати: *язик свербить* με τρώει η γλώσσα μου або навпаки — замовкнути: καταπίνω τη γλώσσα μου *ковтнути язика*

Деякі ФО належать до характеристик співрозмовника за його мовленнєвою поведінкою, улесливою та нещирою: Η γλώσσα κάποιου στάζει μέλι. Цей фразеологізм перекладено українською як *медові слова (розмови, речі)*. Російський фразеологізм *медоточивые речи* ще буквальніший своїм перекладом з грецької. У грецькій він має ще й антонім з іншим об'єктом дії: Η γλώσσα του στάζει φαρμάκι (буквально — в нього з язика скапує отрута, тобто він говорить в'їдливо, пор. укр. *В очі лис, позаду вовк*.

Близькість образу-метафори об'єднує грецький фразеологізм βάζω χαλινάρι στη γλώσσα μου та українські *держати язик за зубами* або *на прив'язі, на зашморзі, на припоні,* буквально одягати на язик вуздечку, яку асоціюємо з конем. У трьох мовах він закликає бути стриманим, обачним у розмовах, висловлюваннях, ліпше, мовчати. В українській прив'язь, мотузка, зашморг, припон, налигач об'єднані в один асоціативний щодо поводження з худобою ряд. На відміну від грецької мови в українській існує фразеологізм *накидати (накладати, надівати) ярмо (петлю, вуздечку) на шию (довкола шиї, на себе),* але він має інший зміст — ставити когось у залежність, підкоряти своїй волі, поневолювати.

Серед ФО цієї групи є ті, що виражають фізичний стан людини: добігти, висолопивши язик, тобто хекаючи, задихаючись: μου βγαίνει η γλώσσα. Навіть накази замовкнути з використанням іменника *язик* та дієслів з фразеологізованим значенням виявляють паралелізм і змісту, і форми: *притримай язик (язика)* — μάζεψε/ κράτησε τη γλώσσα*; помовч*

δάγκωσε/ φάε/ κατάπιε τη γλώσσα σου — *прикуси, ковтни, з'їж язик (язика),* отже, помовч.

Семантичну і формальну близькість демонструють також деякі прикметниково-іменникові словосполучення: κακές γλώσσες *злі язики*, έχει μακριά γλώσσα у нього *довгий язик*.

Паралелізм семантики і форми властивий ФО, що є центральними в семантичному полі мовленнєвої діяльності й вербалізовані дієслівно-іменниковими словосполученнями, до складу яких увіходять дієслова *говорити, казати* — λέω та μιλώ — *розмовляти, мовити*. Характеристики мовленнєвої поведінки людини найрізноманітніші. Вони про тих, хто каже правду у вічі — λέω τα σύκα σύκα και τη σκάφη — σκάφη, укр. *називати речі своїми (власними) іменами,* рос. *называть вещи своими именами*. Отож, вони про тих, хто каже відверто про недоліки кого-, чого-небудь.

Серед цих фразеологізмів одиниці, що вказують на осіб, у кого слова розходяться з ділом: Άλλα λες κι άλλα κάνεις, *одне кажеш, інше робиш,* рос. *одно говоришь, другое делаешь,* з якими марно говорити, бо вони й не хочуть розуміти: Του κουφού την πόρτα όσο θέλεις βρόντα/ εγώ τα λέω, εγώ τ'ακούω; укр. *говорити як до стінки* τα λέω στον τοίχο, хто любить *казати нісенітниці* λες ανοησίες, *розпускати поголос (поговір, чутки, ясу)* λέει παραμύθια. Вони також про тих, у кого *язик не повертається сказати щось* погане про кого-, що-небудь Δεν πάει η γλώσσα μου να πω κακό (για τον Παναγιώτη) — і про тих, хто думає і *говорить, як усі* ό,τι πουν όλοι, λέω κι εγώ — *як усі, так і я,* хто не забирає слова назад ό,τι λέει δεν ξελέει — не відмовляється від сказаного раніше.

Серед них трапляються грецькі ФО, які зазнають певних трансформацій форми, передаючи в українській мові той самий зміст. До таких належить, наприклад, λέω με το νου μου *роздумувати про себе*, тобто тихо, нічого не кажучи нікому. Фразеологізм ούτε του παπά να μην πεις звучить як порада. У ньому використано асоціацію зі сповіддю християнина про гріхи у попа, але з антонімічним спрямуванням — тримай у великій таємниці щось. Український фразеологізм виражає інший намір мовця *як (мов, наче) на сповіді розказати,* тобто відверто, нічого не приховуючи. По-іншому сприймаються в зіставлюваних мовах фразеологізми: грецький Τα λέω έξω από τα δόντια/ ορθά-κοφτά та український *казати крізь зуби*. У новогрецькій його семантика спрямована на адресанта — мовця, який говорить комусь правду прямо і відверто, у вічі. В українській він інакше характеризує мовця, його слова, відповіді. Фразеологізм *говорити крізь зуби* свідчить про незадоволення мовця, тому він говорить неохоче, невиразно, ледве розтуляючи рота.

Подібність семантики та форми виявляють деякі ФО, що звучать як поради-вимоги: Θα κάνεις και θα το πεις κι ένα τραγούδι, укр. *зробиш, як миленький,* рос. *только попробуй не сделать,* що окреслюють значення 'обов'язково, неодмінно, без сумніву', або як питання: εμένα μου λες; укр. *ти мені кажеш?* Іноді вони виражають оцінку слів співрозмовника: έξω από το χορό πολλά τραγούδια λένε; укр. *З боку видніше,* тобто легко

казати, не будучи учасником конфлікту. Часом вони зорієнтовані на оцінку предмета мовлення: Άλλο να σου τα λέω κι άλλο να τ' ακούσεις (να το δεις) зі значенням 'цього словами не передати', укр. *ні пером списати (описати), ні словом не сказати (й не скажеш)*. Він трапляється у фольклорних текстах зі значеннями: 1) 'хтось не може визначити надзвичайної вроди, краси кого-, чого-небудь'; 2) 'надзвичайно гарний, вродливий, чудовий', пор. також укр. *ні в казці сказати, ні пером описати,* рос. *ни в сказке сказать, ни пером описать.*

Іноді ФО оформлені як роздуми про сказане, що близькі за семантикою: 1) σοὐ πα, μου'πες, укр. *я кажу, ти мені кажеш*. Уживається для підкреслення складності виконання чогось важкого, подолання чого-небудь. Деякі фразеологізми цієї підгрупи підтверджують успішний кінець обговорення: 2) είπε και εγένετο, укр. *сказано — зроблено;* рос. *сказано — сделано.*

Останні фразеологізми, що сприймаються як зразок красномовства, виявляють розмовний характер, який у багатьох випадках може свідчити не лише про книжні (перекладні) взаємовпливи мов, а й про впливи під час усного спілкування (з використанням перекладу і засвоєння його клішованих форм), пор.: Πες μου, Χρυσόστομε! Скажи мені, Солодкоспівцю (Хрисóстоме)!; укр. *Ну, прямо, Цицерон!;* рос. *Вылитый Цицерон!* (якого вважають взірцем красномовства).

І хоча в українському мовознавстві нагромаджено значну кількість розвідок з фразеології української мови, як і укладено десятки фразеологічних словників, актуальним залишається вивчення джерел виникнення фразеологізмів, зіставний розгляд таких одиниць для виявлення серед них інтернаціональних, окреслення «мандрівних» фраземосюжетів у мовах тощо.

На сьогодні маємо в своєму розпорядженні численні монографії, серед них М.Ф. Алефіренка, В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, М.Т. Демського, М.В. Жуйкової, Ж.В. Краснобаєвої-Чорної, Л.В. Савченко, Л.Г. Скрипник, В.Д. Ужченка, Т.В. Цимбалюк, І.Г. Чередниченка, О.С. Юрченка та ін., захищено десятки кандидатських і докторських дисертацій, у яких проблеми фразеології висвітлено багатоаспектно. Однак у них фразеологію розглянуто здебільшого в синхронному плані. Кількість праць, у яких звернуто увагу на історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології або на етимологічний та етнолінгвістичний їх розгляд, значно менша.

Лексикографічно фразеологія української мови представлена в численних словниках різного типу: короткому для вчителів Н.О. Батюк (1966), тлумачних Г.М.Удовиченка (1984), академічному «Фразеологічному словнику української мови» у 2-х книгах [ФСУМ 1993], спеціальних: фразеологічних синонімів М.П.Коломійця та Є.С. Регушевського (1988), антонімів В.С. Калашника та Ж.В. Колоїз (2004), українських ідіом Г.М. Удовиченка (1968), модифікованих стійких словосполучень в узусі кінця XX — початку XXI ст. І.Я.Глуховцевої (2013), перекладних:

російсько-українському В.Підмогильного та Є.Плужника (1928), практичному російсько-українському словнику приказок Г.Млодзинського за ред. М. Йогансена [Млодзинський 1929], українсько-російському і російсько-українському І.С. Олійника та М.М. Сидоренка (1991), словнику англо-американських прислів'їв та приказок О.Ю. Дубенко (2004) і багатьох інших цього типу. Тематичні групи фразеологізмів української мови опрацьовані у довідниках М.М. Пазяка [Пазяк 1981], стійкі народні порівняння — у словнику О.С. Юрченка та А.О. Івченка, фразеологію в перекладах визначних майстрів слова — в словнику-довіднику фразеологізмів Миколи Лукаша, який упорядкували О.І. Скопненко та Т.В. Цимбалюк. Цей список легко продовжити іншими спеціальними фразеологічними словниками (діалектними, крилатих слів А.П. Коваль та В.В. Коптілова) тощо. Однак таких лексикографічних праць все ще недостатньо. Потрібні словники нових фразеологізмів у сучасній українській мові, відсутні в українській лексикографії перекладні словники фразеологізмів, скажімо, новогрецько-український та українсько-новогрецький, що чекають своїх упорядників.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БРГС — Большой русско-греческий словарь: в 2 т. — 1987.
НРС — Хориков И.П., Малев М.Г. Новогреческо-русский словарь. — М.: Рус. язык, 1982. — 654 с.
НУС — Клименко Н.Ф., Пономарів О.Д., Чернухін Є.К. Новогрецько-український словник. — К.: «Українська енциклопедія» ім.М.П.Бажана, 2005. — 429 с.
РУС — Російсько-український словник: у 3 т. — К.: Наук. думка, 1970.
ССРЛЯ — Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. — М.: Изд. АН СССР, 1950-1965.
СУМ — Словник української мови: в 11 т. — К.: Наук. думка, 1970-1980.
УНС — Клименко Н.Ф., Пономарів О.Д., Савенко А.О. Українсько-новогрецький словник.— К.: «Українська енциклопедія» ім.М.П.Бажана, 2008. — 533 с.
ФСУМ — Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. — К.: Наук. думка, 1993.

1. *Ашукин Н.С., Ашукина М.Г.* Крылатые слова. — М.: Гос. изд-во худож. лит-ры, 1960. — 751 с.
2. *Катлинская Л.П.* Толковый словарь новых слов и значений русского языка. — М.: АСТ; Астрель, 2008. — 380 с.
3. *Клименко Н.Ф.* Образний обшир фразеологізмів з компонентом «голова» в українській мовній картині світу // Studia linguistica. — 2011. — Vol. 1. — К.: Вид-во КНУ. — С. 9—23.
4. *Кокурина Т.В.* Греческие пословицы и поговорки и их аналоги в русском языке. — М.: КанКнига, 2005. — 152 с.
5. *Млодзинський Г.* Практичний російсько-український словник приказок / За ред. М. Йогансена. — К.: Держ. вид-во України, 1929. — 108 с.
6. Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / Упорядкував М.М.Пазяк. — К.: Наук. думка, 1981. —
7. *Αδάμ Λ.* Η μαγική γλώσσα των Ελλήνων (εννοιολογική κατηγοριοποίηση των ελληνικών ιδιοματικών φράσεων. — Αθήνα: Εκδ. Γεωργιάδη. — 467 σ.
8. *Μπαμπινιώτης Γ.* Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας. — Αθήνα: Κέντρο λεξικολογίας Ε.Π.Ε. — 1709 σ.

Статтю отримано 10.02.2015

Nina Klymenko
Institute of Ukrainian language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

RULES OF SUCCESSFUL COMMUNICATION
IN THE PHRASEOLOGICAL UNITS OF UKRAINIAN, RUSSIAN AND GREEK

The article describes human behaviour in communication, which is characterized with the help of phraseological word combinations and proverbs in the two Eastern Slavic and the Modern Greek languages, chosen from different types of phraseological monolingual and interlingual dictionaries, as well as from explanatory dictionaries.

These phraseological units (further — PU) can be equivalent according to their meaning and partially similar according to their form (these are called parallel), also they can be semantic equivalents, but different in form. A special attention is paid to the first type of PU.

On the basis of PU, which include verbs of speaking and listening / hearing, e.g. Ukrainian *говорити, розмовляти, питати, відповідати, чути,* and the like, Russian *говорить, рассказывать, спрашивать, отвечать, слышать, λέω, μιλώ, ρωτώ, ακούω,* and the like in the 2nd person singular and plural in the Imperative Mood, the rules of communicative behaviour are formulated as in the following: *tell the truth! (По правді роби, по правді й буде!, Russian Доброе дело правду говорит смело, Το σωστό είναι να λες πάντα την αλήθεια), do not lie!, do not boast!, listen more, speak less!, do not repeat yourself!, do not promise more than you can do!, do not measure others by your own yardstick!, tell me with whom thou goest, and I'll tell thee what thou doest!, Beware of a fool!*

The rules help formulate the features of human communicative behaviour in the three contrasted languages and determine the parallelism of PU. They indicate speaker's intentions, their desire to have an influence on the situation in some specific way, as well as on the role of participants of the speech act.

Proverbs demonstrate further modification of the rules of successful communication (sometimes unsuccessful): development of the main topic, formulated according to the rule, consequently appearance of the additional senses due to the rise of additional images and sophistication of development in the plot of PU.

Paralellism in semantics and partial similarity of the form in PU in most of the cases can be explained by the phenomenon that in the Eastern Slavic languages they are the translational equivalents of the Greek ones. There are many units that possess distinct colloquial colouring among them, which shows the influence of verbal communication.

Key words: phraseological unit, topic of phrazemes, semantic parallelism of phraseological units, rules of successful communication and its possible failures formulated by phraseological units.

Мовна мозаїка

ВІДТІК чи ***ВІДПЛИВ*** ІНТЕЛЕКТУ?

Одні констатують *відтік*, а інші — *відплив* висококваліфікованих фахівців, талановитої молоді з України за кордон. Так само неоднаково називають це нове явище: або *відтік інтелекту*, або *відплив інтелекту*. Який із двох іменників потрібно вжити в цій назві? Тлумачні словники української мови не подають слова *відтік* зі значенням масового виїзду кого-небудь, зменшення кількості чого-небудь. Воно є буквальним перекладом російського *отток*. Для іменника *відплив* це значення переносне, успадковане від українського дієслова *відпливти*. В економічній сфері нормативною стала терміносполука *відплив капіталу*.

Отже, українською мовою правильно вживати ***відплив інтелекту.***

Катерина Городенська